

SZEMLE

Otthonépítő munkásság

Egyed Ákos: A korszerűsödő és hagyományörző Erdély. Tanulmányok és más írások a XVII–XIX. század történetéből. Csíkszereda 1997. I. kötet 358 lap, II. kötet 367 lap

Az újkori erdélyi történelem kutatójának jórészt az utóbbi évtizedben szétszórta, többnyire nehezen hozzáférhető kiadványokban megjelent 30 tanulmányát, esszéjét gyűjti egybe a két kötet. A tartalmilag összefüggő írások három tárgykörbe illeszkednek: a székely múlt, 1848, a polgárosodás.

Az első kötet egyik alapvető dolgozata (*A katonai szolgálat és a székely társadalomfejlődés*) az 1848 előtti székely történelem rövid összefoglalásának igényével készült. A szerző a címben jelzett összefüggést a székely történelem meghatározó sajátosságának tekinti: „A katonai funkció tehát a székely história értelmező kulcsa.” Megkísérli az ezeréves székely múlt korszakolását. Négy periódust állapít meg, melyek időhatárai a 15. század közepe, 1562, 1690, 1848. Az első időszak társadalmi szerkezetét a nemzetségek-törzsek jellemezték. A székelység katonai szerepvállalása miatt a központi hatalom nem avatkozott belső életébe, az összmagyarság szigetként megőrizte archaikus rendjét. A 15. század közepén már kimutatható a főemberek, lófők és gyalogok rendjének különválása. A feudalizálódásnak ebben az első szakaszában alakulhatott ki a székelyek kollektív nemességének a fogalma, amely egyúttal személyes szabadságot biztosított. Az 1562-es felkelést követően – amelyet a szerző a magyar 1514 székely párhuzamaként értékel – az előkelők és a lófők a nemességgel azonosultak, a köznép pedig tömegesen vált jobbágygá. Megbomlott a székely társadalom belső egyensúlya. A szerző rendszer-váltásként értékeli az ekkori változást. A negyedik korszakban a Habsburg-hatalom beavatkozott a székelység öröklött rendjébe: kiemelt egy vékony arisztokrata réteget, felduzzasztotta az egytelkes nemesek rétegét, s a jobbágy-szellérség arányát 10 százalék fölé emelte. Az új társadalmi szerkezet távol állt az Orbán Balázs által rajzolt romantikus képtől, de Bözödi György szigorú szociológiai értékelésétől is. „...valahol középen van az igazság” – vonja le a következtetést Egyed Ákos.

Az előbbi dolgozat egyik központi kérdését elemzi *A székely hadkötelezettség és hadszervezet, különös tekintettel a XVI. századra*. A székelyek általános hadkötelezettsége képezte a kollektív szabadságjogok alapját, a tízes, százas hadi szervezet beépült a településrendszerbe, s meghatározta a határhasználat rendjét is. A 16. századtól adómentességük fejében az előkelőket és a lóföket továbbra is személyre szóló hadkötelezettség illette, de a jobbágyok is kötelesek voltak csoportos katonaaállításra.

Az erdélyi határőrvidék megalakítása című előadás egy ellentmondásosnak tűnő kérdés tisztázását vállalja: miért fogadták eltérően a székelyek és a románok a határőrezredek felállítását? A román ezredekbe sorolt bojárok és egytelkes nemesek tiltakoztak az új katonai rend

ellen, ám a román jobbágyok tömegei számára a határőség egyet jelentett a társadalmi-anyagi felemelkedéssel. A hadkötelezettséghez hozzászokott székelyeknél – akiknek a köréből kizárólag a szabadrendűekre terjedt ki a sorozás – ellenkezést váltott ki az idegen szervezet, az új terhek, a székely társadalom további tagolása.

A 17–19. századi székely történelem általános vonulatának helyi változatait kíséri nyomon két tájtörténeti tanulmány. (A tájtörténetírás hivatását és módszertanát külön műhelyvallomás taglalja.) Erdővidék (Miklós-várszék tíz és Bardócszék kilenc faluja) a Székelyföld egyik leghagyományörzőbb vidéke. Ám a 18. században itt is nőtt a jobbágyok-zsellérek aránya, és csökkent a szabadoké. A tagozódást fokozta a tájegység beépítése a Habsburg-határőrrendszerbe.

A dokumentumok vallatása megdönti azt a nézetet, mely szerint a Homoród mentén a feudalizálódás erősebb volt, mint másutt. Az 1750-es összeírás adatai alapján itt is „Ebben az időszakban megy végbe a székely társadalom átalakulása a vármegyei magyarság struktúrája szerint”, bár „nem válik teljesen azonosossá azzal”.

A reformkor és 1848 témakörét az *Erdély önkormányzati kérdései az 1790–91-i országgyűlésen* című tanulmány vezeti be. A kompromisszummal, „barátságos középút” kijelölésével záruló országgyűlés „a reformmozgalom magvának elültetője”-ként értékelhető. Egy évszázad óta először történt meg, hogy az erdélyi országgyűlés szembeszállt Bécs központozító törekvéseivel, felvetette az alkotmányos monarchiának a gondolatát, biztosítéként pedig Magyarország és Erdély uniójának a szükségességét.

A reformkort Széchenyinek szentelt írás képviseli (*Széchenyi és Erdély. Ismerkedés Erdéllyel. Barátságai. Hatása*). Érinti az eszmerendszerének kialakításához újabb mozaikkockákat nyújtó 1821-es erdélyi útját, Wesselényivel kötött erényszövetségét. Számba veszi Széchenyi korszakos műveinek a fogadtatását.

„Wesselényi Miklós nemcsak a legjobb gazda, de az általunk ismert leghumánusabb földesúr volt Erdélyben” – írja E.Á. a reformkori zsidói báróról. Korán felismerte, hogy a magyar polgári nemzet megszületésének elengedhetetlen feltétele a jobbágyfelszabadítás, amelyet a magyar nemességnek kell vállalnia. Amennyiben ez elmarad, a parasztság Bécs eszközévé válhat, s forradalmi időkben „nem mint magyar lázadna fel, hanem mint elnyomott osztály: jobbágy”. Egyúttal figyelmeztetett az erdélyi nemes–jobbágy viszony nemzetiségi vonatkozására.

A székelyek 48-as szereplését taglaló legterjedelmesebb tanulmány (*Kossuth és a székelyek 1848-ban*) tavasztól őszi végigkíséri a székelyek és a magyar forradalom viszonyának alakulását. A Székelyföldön meglévő

feszültséget fokozta 1848 ellentmondása: a székelyek egykori szabadságuk (=kiváltságai) visszaszerzését várták, a polgári átalakulás pedig éppen az előjogok eltörlését tüzte zászlajára. Érthető hát a magyar forradalom híreinek lelkes, de nagyon is különféle fogadtatása. Az erdélyi országgyűlés nem hozta meg a várt megoldást. A magyar népképviselői országgyűlésen hónapokon át folyt a székely kérdés vitája, ám szintén áttörő siker nélkül.

A szeptemberi ellenforradalmi fordulat meghozta a pozitív döntést. A Kossuth támogatását maga mögött tudó Berzenczey László meghirdette az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlést, amely hitet tett a polgári átalakulás mellett, s csatlakozott a magyar forradalomhoz. A pillanat történelmi: a székeltség „akkor mondott le külön csoportérdekeiről, s vállalta tudatosan a közös sorsot a magyarsággal”. A székely-magyar történelem e fordulópontjának két rész tanulmányt is szentelt a szerző. Berzenczey szerepét és a program megszületésének körülményeit elemzi az egyik (*Az 1848-i agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlés összehívásának néhány kérdése*), a gyűlés társadalmi-politikai hátterét, lefolyását mutatja be a másik (*Székelyek tanácskozása 1848 őszén*).

A székelyföldi 48-ról rajzolt képet tájtörténeti tanulmányok teszik árnyaltabbá. Udvarhelyszéken sokkal alacsonyabb volt a jobbágyok aránya, mint a Székelyföldön általában, ugyanakkor jóval nagyobb volt a főrendek száma. A székely örökség majorsági földnek számított, ezért tulajdonjoga a jobbágyfelszabadítással nem változhatott. Ez a visszásság volt a székelyföldi 1848 alapvető ellentmondása, amely Udvarhelyszéken fokozott erővel érvényesült. Érthető hát az itt tapasztalt tavaszi népfuradalmi hangulat. De a kolozsvári országgyűlés bizonytalankodása a székely kérdésben az udvarhelyszéki forradalom megtorpanását eredményezte. Annál lelkesebben csatlakoztak aztán Bem hadseregéhez.

A Háromszék 1848-as önvédelmi harcának szentelt monográfia (Bukarest 1978) után most közölt tanulmányában E.Á. azt vizsgálja, miért maradt el Csíkszék csatlakozása, holott a katonai feltételek itt is adottak voltak. A háromszéki és csíki jelenségek párhuzamos tárgyalása adja meg a választ. A vegyes összetételű csíki Védelmi Bizottmány mellől hiányzott a háromszéki Kiskomitéhez hasonló radikális csoportosulás. Háromszéken lehetett számítani a hazafias tisztekre, Csíkban viszont az idegen tisztek voltak többségben. A november 8-i csíkszeredai értekezlet elhatározta ugyan a két szék önvédelmi harcának egyeztetését, de a katonai szervezést a kétszínű Dorschner ezredre bízta. Ő pedig hízkeldeccsel, fenyegetéssel pacifikálta a széket.

Néhány dolgozat az 1848-as magyar-román viszonyt taglalja. A *Két kolozsvári nemzeti program 1848 tavaszán* című tanulmány bemutatja a márciusban született magyar és román programot. Mindkettő üdvözölte a polgári átalakulást sürgető pesti pontokat. A 20-án megfogalmazott magyar program egyúttal hitet tett az unió mellett, amely az erdélyi 48 sarkalatos pontjává lett. A román program (március 27–28.) nemzeti köve-

telesei nem zárták ki az etnikumközi együttműködést. A két program alapja lehetett volna az együttthaladásnak.

A folytatás elmaradt, kitört a polgárháború. A kalotaszegi magyar fálvakat fenyegető veszély elhárítására 1849 tavaszán Bem elrendelte az ún. havasi hadjárat megindítását. Ám a többirányú támadást az orosz intervenció miatt le kellett állítani, s a hónapok erőktől leszakadt, Vasvári Pál parancsnoksága alatt előnyomuló Rákóczi szabadsereg vezérével együtt elvérzett (*Kalotaszeg és környéke az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején. Vasvári Pál Erdélyben*).

Az 1848–49-es tragikus magyar-román szembenállás mai politikai haszonélvezői ellenében született *A hihetőség határai: hány román halt meg 1848–49-ben?* című cikk. A magyar szabadságharc leverésében szerzett érdemeik elismerését váró román vezetők találták ki a manapság közkezen forgó „adatokat” (40 000 román ember, 270 román falu). Mértékadó számítások szerint az erdélyi polgári lakosság teljes vesztesége 18 000-re tehető. Nagyobb része magyar volt, a román áldozatok száma 4425.

A polgárháború néhány biztató mozzanata közül kiemelkedik az 1848. október 23-i alvinci román-magyar békekötés. A román felkelőktől körülvelt helység román és magyar vezetői megegyeztek abban, hogy egymást meg nem támadják, s „mind a két nemzet kötelesek vagyunk egymást oltalmazni”. A szerződést mindkét fél betartotta. Alvincen nem folyt ártatlan vér.

A második kötet tanulmányai jórészt az 1849 és 1914 közötti polgárosodást elemzik. A fejezet jellegét meghatározó tanulmány szerint (*Erdély átalakuló társadalmi 1848–1870 között*) a polgárosodás lassan haladt, az erdélyi társadalom az átmenetiség, a felemáság állapotában volt. A parasztság alkotta a társadalom 80 százalékát s a tulajdonosok 88 százalékát. A birtokos paraszti rétegnél fokozódott a Kelet- és Délkelet-Európa-szerte megfigyelt rétegeztség. Nőtt a birtok nélküliek száma. A nagybirtokosok a mezőgazdasági terület 20 százalékát tartották kezükben, s a liberális korszakban újból megragadták a politikai vezetést. A nemesi származású kis- és középbirtokosok nem tudtak alkalmazkodni a polgárosuló világhoz, s a társadalom peremére sodródtak („romok a múltból”, „csak azért is nemesek”). A növekvő számú polgárság (1870-ben a keresők 7,50 százaléka) legdinamikusabban fejlődő részét a kereskedők etnikailag sokszínű rétege alkotta. Kíméletlen verseny folyt az erősödő ipari polgárság és a hanyatló céhes polgárság közt. A szaporodó munkásság (a keresők 4,25 százaléka) többsége a kézműiparban, továbbá az ipari vállalatokban dolgozott, de nem szakadt el végleg a mezőgazdaságtól.

Az új gazdasági-társadalmi viszonyok 1850 és 1910 között 41,9 százalékos népességnövekedést eredményeztek (*Népesség és népesedés Erdélyben a XIX. század második felében és a XX. század elején*). Az 1880-as években véget ért a magas születési és halálozási rátával, élelmezési katasztrófákkal, vissza-visszatérő járványos betegségekkel jellemezhető hagyományos népesedési korszak. A század végétől jelentkezett az ipari forradalom korának

kelet-európai modellje (a házasságkötési kedv, a születések csökkenése). A demográfiai magatartásformák közül figyelemreméltó, hogy az élve születések aránya a székelyeknél volt a legmagasabb (36 ezrelék).

Tanulságos az etnikumok gazdasági-társadalmi szerkezetének vizsgálata (*Erdély civilizációja a dualizmus idején; Polgárosodás, etnikum, udvar*). Vitatkozva a román történetírásban meghonosodott téves nézettel, mely szerint Erdélyben túlsúlyban volt a magyar nagybirtok, kimutatja a paraszti kisbirtok 67,85 százalékos jelenlétét, amely az egykori székely és román határövidéken s a szászoknál ennél is magasabbra emelkedett (80,9 százalék). A székely gazdálkodás válságba jutott, ez volt a székely kérdés, az el- és kivándorlás oka. A székely társadalom csak a századfordulón mozdult határozottabban a polgárosodás irányába, de az alig elindult folyamatot a világháború és Trianon megakasztotta.

Egy dolgozat az erdélyi és partiumi vasútépítés fél évszázados történetét vázolja fel (*Ezek a föld erei*). A

korszerűsödő Kolozsvár három évtizede 1867–1900 című tanulmány a polgári civilizáció látványos előretörését szemlélteti Erdély fővárosában.

A kötet utolsó tanulmányai nagy történész elődök alakját idézik. A Csutak Vilmos életművét elemző monografikus igényű munkában egyaránt helyet kap a Székely Mikó Kollégium nagy tudású történelem-latin szakos tanára és újjító szellemű igazgatója, a Székely Nemzeti Múzeum továbbfejlesztője és a történettudomány művelője. Alaposan adatolt dolgozatban rajzolja meg a szerzőhöz hasonlóan Erdővidékről indult *Nagyajtai Kovács Istvánnak*, az erdélyi forráskiadások elindítójának útját. *Jakab Eleket* a kibontakozó pozitívista történetírás időtálló művet alkotó kutatójaként értékeli. *Mikó Imre* nagyságát abban látja, hogy „Olyan időszakban vált Erdély magyarságának széles látókörű, sikeres vezetőjévé, amikor nemzetét nem ok nélküli egzisztenciális félelem kerítette hatalmába”. „Tűzhelyépítő munkásság” volt az övé.

Vincze Zoltán